

Ympäristöyhteiskunnan näköinen paikka

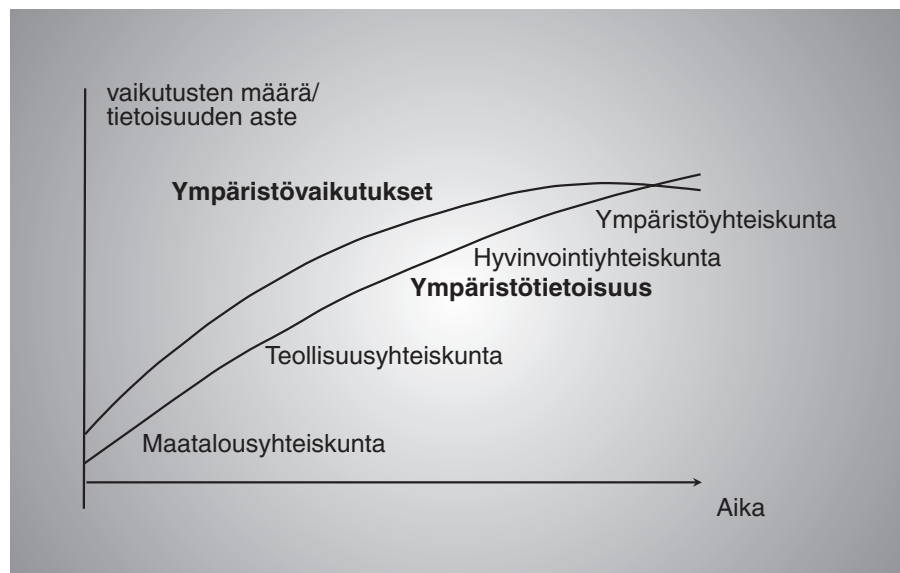
■ Simo Vahvelainen

Kun on riittävästi tasa-arvoa, oikeuksia ja velvollisuuksia ollaan hyvinvointiyhteiskunnassa, jos tämän lisäksi pidetään huolta luonnosta ja luontosuhteesta, luonnonvaroista ja luonnon puhtaudesta sekä elinoloistamme ympäristön suhteen, ollaan ympäristöyhteiskunnassa.

Kansakunnan suurissa selviytymistaruissa vastapelurina on arkaaisista ajoista asti ollut luonto tai ihmisvihollinen. Puute, sairaudet ja nälkä tulivat vieraiksemme katovuosina, ja sodan jaloissa näiden lisäksi vielä aineellinen ja henkinen tuho. Mutta lopulta ei kahta ilman kolmatta. Ensin suuret kaupungit toivat hädän osalle asukkaistaan, köyhyyden ja likaisuuden, ankeat työ- ja asuinolot ja myöhemmin näiden jälkeen teollisuudeksi ja suurteollisuudeksi kutsutun tuotantoelämän haitat. Ihmiset saivat kiusakseen päästöt — likaantuneen ilman, vedet ja maaperän. Näitä alettiin kutsua ympäristöongelmiksi. Olimme tehneet uuden ja vahvan vastapelurin.

Alkuun uutta ilmiötä pidettiin harmittomana, sitten mahdottomana välttää. Lopulta tuotannon ja sitä ruokkivan kulutuksen ongelmat kävivät niin suuriksi, että vaarassa oli nyt itse entinen arkkivihollinen — luonto. Ja pahimmassa tapauksessa vaarassa olivat naapurikansat ilman sotaakin, radioaktiivisten aineiden levitessä ilmakehässä tai jokien kuljettaessa myrkkijä alajuoksuilleen.

Kuvio 1.
Ympäristövaikutukset ja ympäristötietoisuus ajassa.

Vaikka ongelmat olivat arkipäiväisiä, niitä ei ensinnäkään haluttu nähdä ja toiseksi niitä ei aina tiedostettu. Teollisuus ja muu aineellinen tuotanto tarkoitti niin suurta vaurauden lisäämistä, ettei tällaisen jumalan voinut kuvitella aiheuttavan sotkua ympärilleen ja käyttävän luonnonvaroja ikään kuin niitä riittäisi ikuisesti. Eikä tuotanto tarkoittanut vain suoranaista vaurautta perinteisessä mielessä vaan se tuotti myös kuluttajille uudenlaista mielihyvää, autoilun ihanuutta, ostoksilla maleksimista, koreampia paketteja. Ja tuotantoa tarvittiin näin aina vain lisää, jokainen turhake oli myös tarvike.

Kertomuksia syyllisyydestä ...

Edellisessä kerronnassa ovat mukana kaikki ne ainekset, jotka tekevät ihmisestä syyllisen ja narrin. Se on perinteisen selitteen mukainen ja kulutusta (näennäisesti) vieroksuvan idealistin neuvonpitoa. Ihmisellä ei sen mukaan ole muita intohimoja kuin kulutus. Hän syyllistyy tuhlaamiseen, näyttämisenhaluun, roskaamiseen ja kulutusjuhliin — leipään ja sirkushuviin — eikä hänellä ole tyydyttymispistettä ollenkaan. Ihminen on niin naurettava, ettei tarvittu suurempaa sielutiedettä tai visiota selvittämään mitä tulisi tuottaa. Tunnettu taloustieteilijä Jean-Baptiste Say (1767–1832) purki tämän sanoiksi: ”Tarjonta luo kysyntänsä”. Riittää kun valmistaa, kuluttajat ostavat kaiken, mikään ei jää myymättä, ja tasapaino vallitsee. Vuonna 1899 Thorstein Veblen (1857–1929) analysoi joutilasluokan teoriassaan kerskakulutusta, jolla ei ole muuta tarkoitusta kuin osoittaa kulutuskykyä.

Uudempi linja alkoi syyllistää tuottajia. Heistä tuli hylkiöitä samalla kun kuluttajista oli tehty rahoilleen rationaalisia, jokainen oli omassa päässään marginaaliteoreetikko ja ymmärsi lisähyödyn vähenevyyden lain. Mutta tuotanto jääripäisyydessään tyrkytti tuotteita ja saastutti samalla ympäristön. Kemianteollisuus oli pahin, metalli- ja metsäteollisuus, kaivuu ja energiantuotanto. Täydellisen piittaamattomat patruunat tuhosivat oman työväkensäkin terveyden ja asuinympäristön. Pahimmat muhkeilivat seteleissä kiertäen kaukaa oman saastepesänsä.

... tietoisuuden sijaan

Jos nämä edellä esitetyt puolet halutaan summata yhteen, saadaan tulokseksi yhteiskunta, jolla ei ole instituutioita, ei keinoja, ei sosiaalisia rakennelmia eikä siten myöskään asenteita ohjautua kestäväan talouteen. Yhteiskunta on riitapukareiden taistelutanner. Se on jakautunut saalistajiin ja saalistajien uhreihin, ja roolit vaihtuvat aina katsojan ja näkökulman mukaan. Käräjäksi jäi luonto ja ympäristö, johon ihminen kuuluu.

Kuten uuden idean keksimiseen tarvitaan luovuutta, niin yhteiskunnallisen ongelman havaitsemiseen ja ratkaisemiseen tarvitaan tietoisuutta. Tämän tietoisuuden täytyy levitä yhteiskunnalliseen asennemaailmaan voidakseen jatkaa toimintona. Eikä tämä tietoisuus, joka teoriassaan saattaa olla oikein, välttämättä käytännössä johda mihinkään tai ehkä väärin ratkaisuihin. Esimerkiksi viime vuosisadan alussa levisi Venäjällä voimakas tietoisuus ”lisäarvosta” ja samoin tein yleinen näkemys siitä, että kapitalistit ja maanomistajat riistävät työläisiä nappaamalla heidän tuottamansa lisäarvon omaan taskuunsa. Se johti vallankumoukseen ja uusiin rakenteisiin, jotka eivät kaikilta osin toimineet.

Tasa-arvo on sekin yhteiskunnallisen tietoisuuden tuottama asenne. Rikkaat eivät olleet nähneet mitään hyötyä siinä, että olisivat tasa-arvoisia köyhien kanssa — se voisi johtaa romahdukseen ja tuhoon. Köyhät eivät liioin halunneet olla rikkaiden kaltaisia. Tulo- tai sosio-ekonomisten erojen haitta pitää siis ensin nähdä ja sitten yleisesti hyväksyä ongelmaksi, samoin epätasa-arvo koulutuksessa, terveydenhoidossa, asumisessa, sukupuolten välillä. Jotkin näistä asioista tietoisuus on tavoittanut vasta aivan viime aikoina, kaikkialla ei vielä.

Näiden edellä mainittujen puutteiden korjaaminen julkisin toimin legitimitettiin vallitessa on ollut konsepti hyvinvointiyhteiskuntaan. Tästä sanasta tunnustetaan sen rakennelma. Tiedetään mitä se tarkoittaa: kenelläkään ei ole oikeutta suurempiin yhteiskunnallisiin oikeuksiin kuin toisella. Ja kaikilla on oikeudet.

Hyvinvointiyhteiskunnasta ympäristöyhteiskuntaan

Hyvinvointiyhteiskunta tunnustaa sosiaalisen ja taloudellisen tasa-arvon, mutta se ei sano mitään luonnon väärinkäytöstä kuten materiaalien kerskakulutuksesta tuotannossa. Esimerkiksi Suomessa on vasta viime vuosikymmenellä alettu koota aineistoja materiaali-pohjaisiin tilinpitäjärjestelmiin, tuotantoyksiköissä logistiikalle on samana aikana muotoutunut painoarvonsa. Hyvinvointiyhteiskunnassa ihminen on temaattisesti luonnosta irrallinen ja järjestelmä pyörii näennäisesti ”sisäisenä” kiertona ilman luontoa. Luonto on vain kiiltokuva ihmisen ympärillä. Tästä syystä luonnon tuhoutumisen uhkaan on reagoitu äkillisesti ja voimallisesti. Uhka on tullut yllätyksenä yleiselle tietoisuudelle.

Hyvinvointiyhteiskunta ei sano mitään myöskään tuotannon tai kulutuksen riskeistä, megariskeistä, jotka voivat romuttaa koko yhteisön. Kun raaka-aineet loppuvat, loppuu hyvinvointiyhteiskuntakin, kun tekniset turvallisuuslaskelmat pettävät, turvajärjestelmät tuhoutuvat. Tämä ris-

kianalyttinen lähestymistapa on ollut merkittävä tekijä ympäristötietoisuuden nousussa. Ja jos edelleen tätä listaa jatketaan, hyvinvointiyhteiskunnalle jätteet olivat puhtaanapitoa, ilmapäästöt terveyshaitta. Taloustiede kertoi niiden olevan tuotannon haittavaikutuksia. Nyt ilmapäästöjä käsitellään maailmanlaajuisen ekokatastrofin keskeisenä kysymyksenä, jätteitä luonnonvarojen riittävyyden näkökulmasta.

Edelliset esimerkit riittänevät osoittamaan, että olemme joutuneet asennoitumaan uusin tavoin yhteiskuntaan. Meillä on uudet haasteet, uudet vaatimukset ja uusi tietoisuus. Kun on riittävästi tasa-arvoa, oikeuksia ja velvollisuuksia ollaan hyvinvointiyhteiskunnassa, jos tämän lisäksi pidetään huolta luonnosta ja luontosuhteesta, luonnonvaroista ja luonnon puhtaudesta sekä elinoloistamme ympäristön suhteen, ollaan ympäristöyhteiskunnassa.

Ympäristötietoisuuden selitykset

Itsestäänselvyys tämä ei ole kuten ei ollut tasa-arvoakaan. Ympäristötapahtumat, erityisesti luonnonprosessit, ovat niin hitaita ja pitkävaikutteisia, että erilaisten toimien mielekkyyttä uudesta näkökulmasta arvioidaan vasta jopa vuosisatojen jälkeen. Esimerkiksi Suomessa 1800-luvun alusta lähtien aina toiseen maailmansotaan asti peltoalan lisäämiseen erittäin runsaasti käytetty keino oli järvenlaskut. Niillä pyrittiin saamaan uusia luonnonniittyjä vesijättömailta. Alkuaikoina valtio tuki näitä toimia. Esimerkkinä oli ollut talollisen Lasse Nuutisen vuonna 1743 Ilomantsissa suorittama Alimmaisen Sarvinginjärven lasku niin, että järvi kuivui pohjaan myöten ja siitä muodostui tuottavia luonnonniittyjä. Mitä me nyt ajattelemme Sarvinginjärven hävittämisestä? Järvenlaskutoimet johtivat joskus vedenryöstäytymiseen, pahimmillaan Höytiäisen, jonka vedenpinta laski yli 9 metriä, nopeimmillaan metrin päivässä. Aikalaiset tuntuivat kestävän kohtalaisesti näitä insinööritoimia.

Ympäristötietoisuuden keskeisinä edistäjinä historiamme ovat olleet sekä vaikuttajajaksilöt että murheelliset tapahtumat ja tapahtumaketjut kuten luonnonilmiöt, sodat ja onnettomuudet. Ympäristötietoisuuden kehitykselle on annettu suppea ja laaja selitys.

Suppeassa ympäristötietoisuuden selityksessä kukin toimiva subjekti esiintyy itsestään ja toimistaan tietoisena ja on tunnistanut ongelman ”ympäristökysymykseksi”. Tällaisessa listassa esiintyy vaikuttajahenkilöitä kuten A.E. Nordenskiöld ja Yrjö Kokko sekä ympäristöliikkeitä kuten Koijärvi-liike ja luonnonsuojelujärjestöt.

Laaja selitys on ongelmanratkaisua tiedostamisen ”käytännöllisemmällä” tasolla. Siinä ei ole niinkään aatetta

vaan mukana ratkaisuissa on virkamies, tutkimus tai oikeustapaus. Ensimmäinen tällainen on Punkaharjun valtionpuiston perustaminen, ja sitä seuraavat muun muassa vesioikeuslaki, sulfaattikomitea, asemakaavalaki, Kasvun rajat -kirja, ympäristötaloustieteen alku yms. Tämä puoli on jatkunut muun muassa ympäristölakien määrän voimakkaana kasvuna, rantojen suojeleluohjelmina ja Natu-rana.

Ympäristön historia vielä kirjoittamatta

On mahdollista, että tulevaisuus kuvaa suppean ja laajan ympäristötietoisuuden liikehistorian lisäksi ”syvän” liikehistorian, joka esitetään elinkeinojen kehittymisen ja kulloistenkin teknologisten valintatilanteiden kautta. Tällaisen tekeminen on toistaiseksi vain toiveiden asia. Ympäristö on unohdettu lähes kokonaan yleisessä historiankirjoituksessa, niin teollisuus- ja muussa yrityshistoriassa kuin yleensä paikallishistorioissakin. Ympäristöyhteiskunnan näkökulma saattaa muokata historiaa jälleen kerran uudeksi.

Yhteenvedon edellisestä voisi piirtää kuvitteellisen käyrän, jossa kuvataan ympäristötietoisuutta ja ympäristövaikutuksia määränä ajassa. Siitä hetkestä lähtien, jolloin käyrät leikkaavat vain sellaiset päätökset, joissa ympäristövaikutukset tavalla tai toisella otetaan huomioon, ovat hyväksyttävissä (kuvio 1). Jos ympäristöyhteiskunnan alku halutaan ajoittaa, se voitaisiin tehdä tähän pisteeseen. Tietoisuuden määrä on siinä muuttunut yleiseksi asenteeksi ja alkaa vaikuttaa ympäristön laatuun. Tällaisen käänteen voisi olettaa tapahtuneen Suomessa 1990-luvulla.

1990-luku muutti käsityksiämme ympäristön tilasta ja tulevaisuudesta: huolestuneisuus väheni, ympäristö alkoi näyttää paremmalta. Tällaiseen kehitykseen ei uskottu alkuun-kaan 10 vuotta aiemmin (kuvio 2). Konkreettisia esimerkkejä alkoi näkyä: ilmapäästöt vähenivät, järvet puhdistuivat entisestä, jätteiden käsittely monipuolistui. Tietoisuus sekä teot olivat kohdanneet toisensa. Vaikka mitään suurta ei ole tavoitettu, ympäristöyhteiskunta konkretisoitui tavoitteissa ja valinnoissa.

Ympäristöystävälliseen asenteeseensa Suomi on saanut vahvistusta kansainvälisesti. Palautettakoon mieliin, mitkä tekijät johtivat Suomen kärkipaikalle, maailman johtavaksi ympäristövaltioksi talousfoorumilla Davosissa. (Kuvio 3.) Yhteiskunnan toimintakyky, teknologia, tieto ja hallinto, veden ja ilman laatu, terveys ja osallistuminen ovat kaikki rutkasti yli maailman keskiarvon. Sosiaalisten ja teknisten innovaatioiden sarja on pitkä jatkumo, mutta niille on löydetty uudet päämäärät viime vuosisadan lopulla. Uusi tietoisuus tulee edelleen jäsentymään yhteiskun-

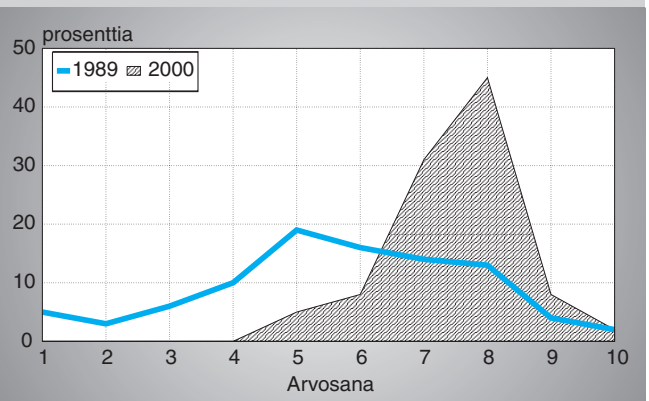
nan rakenteiksi: uusiksi markkinoilla, veropohjaksi, organisaatioiksi, seurantajärjestelmiksi, koulutukseksi, laeiksi...

Luonnonvarojen käytössä Suomi ei ole mikään erityinen esikuva niin kuin ei kulutuksessakaan. Suomea on myös arveltu vapaamatkustajaksi, jossa todellista uhrautu- vuutta ympäristön puolesta ei olisi. Kansalliset instituutiot ympäristön suojelemiseksi on nekin nähty suppeiksi. Tämä tarkoittaa, että eri sektorit kuten metsä- tai teollisuussektori pyrkivät hoitamaan ympäristöratkaisunsa omassa piirissään ilman toimintaa tukevia laajempia instituutioita.

Ekosofisten tyypistysten kritiikki

Ympäristöyhteiskunnan käsitteen mukaisesti ja kehityksellinen välttämättömyys, että ympäristö nähdään niin laajana kuin se oheisessa kestävyys- indeksissä on nähty. Tällä tavoin ympäristöstä tulee yleisessäkin tietoisuudessa, eikä vain joidenkin asiantuntijoiden piirissä, yhteiskunnallinen kysymys, mikä koskee kaikkia elämäntilanteita. Näin ei vielä ympäristöä kaikin puolin nähdä: TV:n ympäristöuutiset ovat tylsääkin tylsempää kuunneltavaa ja katseltavaa. Kuten luonto-sana on välillä

Kuvio 2. Vuonna 1989 annettu arvosana Suomen ympäristön tilalle 10 vuoden kuluttua ja arvosana vuonna 2000 (1–10 pistettä).

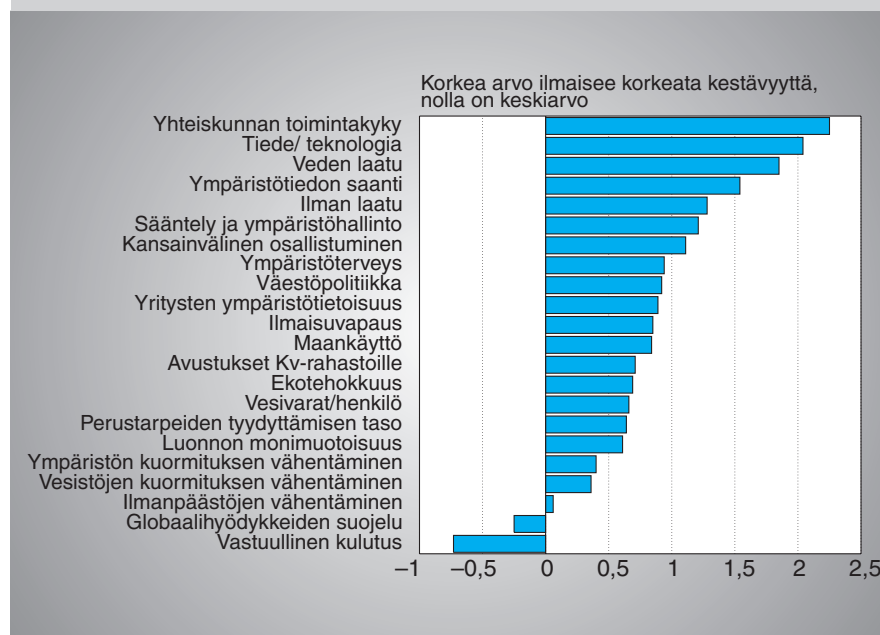

Lähde: Suomalaiset ja ympäristö, Tilastokeskus 2000.

tyypistetty tarkoittamaan uhanalaista luontoa, samalla tavoin ympäristö-sanaa on vaivannut tietynlainen ”ekosofia”, joksi kutsuisin sitä keskustelun jatkumoa, mitä ”ympäristön” yhteydessä on käyty ja käydään: ekologista ”viisautta”, jossa epäillään kaikkien olevan aina tuhoamassa luontoa ja ympäristöä.

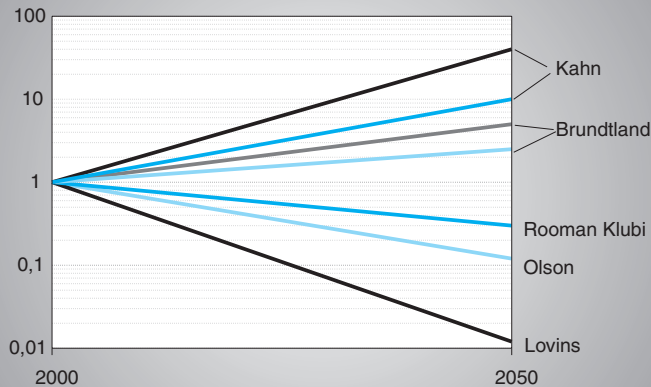
Ympäristöaiheen ehdoton olemus on ollut negatiivisuus, ympäristön tekeminen ikuisiksi vaivaksi. Tällaista johtopäätöstä ei voi olla tekemättä katsellessaan ”ympäristökysymyksestä” julkaistuja, tunnettuja teoksia. Niiden nimet ovat näkökulma: Varokaa ihmistä, Minne kukat kadonneet, Suomiko saastunut, Isokenkäisten maa, Äänetön kevät, Riittääkö maapallo, Ennen kuin luonto kuolee. ”Ympäristökysymys on inhimillisen olemassaolon uudenlaisen epävarmuuden tuottama shokki.” (Haila 2001) Tässä on kuultavissa kutistus ja menneisyys. Jo Brundtlandin komitea yritti vaikuttaa uuteen näkökulmaan ympäristökysymyksessä kääntämällä esiin positiivisia mahdollisuuksia tulevaisuudesta ja näkökulmat kokonaisvaltaiseksi: väestön, varallisuuden ja teknologian kysymyksiksi. Nämä kestävä kehityksen aatteet eivät ole vielä juurtuneet kaikkialle. Kapinahenki luonnon puolesta on jäänyt elämään ja ilmenee kirkkaimmin koirankakkana.

Kuvio 3. Ympäristön kestävyysindeksi, Suomen maaprofiili.

Lähde: World Economic Forum: 2001 Environmental Sustainability Index.

Kuvio 4. Skenaario ihmisen aiheuttamista ympäristövaikutuksista vuoteen 2050 väestön, pääomakannan ja teknologian funktiona vuoteen 2000 verrattuna, logaritminen asteikko¹.

¹ Esimerkiksi Kahnin oletuksilla tulevaisuudesta ympäristövaikutus kasvaisi 50 vuodessa 10–40-kertaiseksi nykyisestä, Lovinsin oletuksien vaikutus putoaisi lähes sadasosaan nykyisestä.

Kuvion lähteet: Olson, R. L. (1995): Sustainability as a Social Vision. Journal of Social Issues vol 51 no 4 pp 15–35; Kahn, H. (1979): World Economic Development. Cambridge University Press.; Meadows, D.H. et al (1972): The limits to growth. New York.; WCED (1987): Our common future. New York.; Lovins, A. (1992): in Meadows, D.H. et al. (1992): Beyond the limits. Post Mills, VT.

teknologian funktiona. Eli siis ihmisten ja ylipäänsä ekosysteemin tila ei riipu suoraan tuotannosta, tuotteista, tekemisestä tai ihmismäärästä, vaan siitä, miten tämä tekeminen vaikuttaa luonnon kestävyYTEEN.

PäätettäkÖÖN tämä kirjoitus skenaarioon. Eräaseen tunnettuun malliin (Paul Ehrlich, I=PAT) voidaan lähtöarvoiksi asettaa eri yhteyksissä annettuja arvioita väestömäärän, pääomakannan ja teknologian muutoksesta ja saada tulokseksi skenaario ympäristövaikutuksesta esimerkiksi vuonna 2050 verrattuna nykyiseen. Yhtälö voi saada hyvin positiivisia arvoja — ympäristövaikutus voi olla vain murto-osa nykyisestä — tai negatiivisia, jolloin vaikutus voisi olla monikymmenkertainen nykyiseen nähden. (Kuvio 4.) Asian ydin on siinä, että näitä muutoksia ei juuri mikään mahdollinen väestömäärä voi saada aikaan, sen kummemmin kuin aineellinen perustakaan kuten pääomakanta. Teknologia, esimerkiksi energiankäytöllä mitaten, on ratkaisevassa asemassa. On vain ajan kysymys, milloin runsaat ja vähäpäästäiset substituutit kuten vety korvaavat laajamittaisesti perinteiset

energiälähteet. Kohtaloa ei siten ole ollenkaan kirjoitettu, vaikka aavistuksia siitä runsaasti esitetäänkin. □

Kirjoittaja toimii yliaktuaarina Tilastokeskuksen Ympäristötilastot-yksikössä.

Tulevaisuus: ympäristö on ihmisen heiniä!

Niin tai näin, ympäristö on ihmisen heiniä. Ihminen rakastaa ympäristöä: näitä agraariyhteiskunnan kulttuurimaisemia, tuotteistettuja kansallismaisemia, kaupunkeja, teatteria, konsertteja, kavereita ja kapakkaa. Ihmiselle ympäristö on sosiaaliset suhteet, viety, viha, rakkaus, olemassaolo, kumppanuus. Kaikkiaan siinä missä globaalisuus on uhkaava, luonto salaperäinen, niin ympäristö on turvallinen.

Maailmanlaajuisten kysymysten ytimenä on pidetty väestömäärää, ekosysteemin käytössä ja kuormittamisessa sekä tuotannollisessa kyvyssä hallita näitä. Nämä teesit pätevät siihen ympäristöyhteiskunnan konseptiin, jota on sanoittanut haahmoteltu puolitoista vuosikymmentä. Kestävän kehityksen koodi on käynyt jo kaikille tutuksi, mutta soveltaminen onnistunut vain harvalta maalta. Maailman oletettua liikakansoitusta on vaikea mennä sanomaan ongelmien syyksi, ei ainakaan seuraukseksi! Vaikka ekosysteemin käyttö on väestömääränkin funktio, niin ennen kaikkea käyttö ja kuormitus voi olla kestävä tai kestäväntöntä erityisesti

Lähteet:

Ahonen, S. (2001): Mitä on suojeltu kun on suojeltu luontoa? — Käsitehistoriallinen tarkastelu suomalaisesta luonnonsuojelusta välillä 1880–1983. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.

Ehrlich, P.R. – Ehrlich, A.H. (1991): Healing the Planet.

Haila, Y. & Jokinen, P. (2001): Ympäristöpolitiikka, Mikä ympäristö, kenen politiikka. Vastapaino, Tampere.

Kaitea, P. (1946): Puoli vuosisataa maatalouden vesirakennustointa. Teoksessa ”50 vuotta Suomen teollisuutta ja taloutta”. Suomalaisen Tekniikkoseuran Seura. Helsinki.

Kuisma, J. (2001): Matka ympäristöyhteiskuntaan. Tilastokeskus.

Kuisma, J. – Vahvelainen, S. (2001): Ympäristöyhteiskunta –haaste vuosisadaksi? Tietoaika 6/2001. Tilastokeskus.

Suomalaiset ja ympäristö. Tilastokeskus 2000.

World Economic Forum: 2001 Environmental Sustainability Index.